

УДК 337/377:38:629.7(477.64)«1950–1980»

DOI: 10.20535/2307-5244.53.2021.248560

О. А. Чумаченко

ORCID 0000-0002-9393-953X

Національний університет «Запорізька політехніка»

O. A. Chumachenko

National University «Zaporizhzhia Polytechnic»

РОЗВИТОК СЕРЕДНЬОЇ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ В ГАЛУЗІ АВІАДВИГУНОБУДУВАННЯ 1950–1980-Х РР. НА ПРИКЛАДІ ЗАПОРІЗЬКОГО АВІАЦІЙНОГО КОЛЕДЖУ ІМ. О. Г. ІВЧЕНКА

*Development of Secondary Special Education in the Field
of Air Engineering of the 1950–1980's: the Case of Zaporizhzhia
Aviation College named after A. G. Ivchenko*

У статті розглянуто розвиток середньої спеціальної освіти України в галузі авіаційного двигунобудування на прикладі Запорізького авіаційного коледжу імені академіка Івченка 1950–1980 рр. На основі нововведених архівних матеріалів досліджено головні напрями діяльності навчального закладу, його зв'язок із розвитком системи освіти в цілому. З'ясовано кількісно-якісні зміни викладацького та учнівського складу, які посприяли покращенню умов навчання та вплинули на вирішення проблем матеріально-технічного забезпечення технікуму.

Ключові слова: середня спеціальна освіта, авіаційний коледж, технікум, кваліфіковані кадри, технічна спеціальність, навчально-методична робота, реформування освіти.

This article explores the development of secondary specialized education of Ukraine in the field of aircraft engine construction on the example of Zaporizhzhia Aviation College named after A. G. Ivchenko during 1950–1980. This research is the first historical study where the development of Zaporizhzhia Aviation College named after A. G. Ivchenko is scrutinized. The author used the problem-chronological, comparative-historical methods combining them with multivariate analysis and the principles of historicism and objectivism.

The author concludes that Zaporizhzhia Aviation College named after A. G. Ivchenko played an important role in the training of qualified personnel for the aircraft engine industry. Despite the difficult situation with the technical equipment, the training process did not stop in the difficult post-war years. This is proved by the increase of the numbers of students and professors, as well as the improvement of learning conditions. In comparison with 1950, in 1990 the college employed six times more full-time workers, and the number of students

increased by five times. During the years of independence of Ukraine, the prestige of working professions significantly decreased, hence a new problem of labour migration of the skilled workers arose.

Taking into consideration the active integration of Ukraine into the European community, it is necessary to continue fulfilling the strategic tasks of reforming technical education, among which are creating conditions for citizens to obtain working professions in accordance with their vocation and interests, ensuring national and regional needs for qualified personnel, and raising professional education in Ukraine to the level of the developed countries of the world.

Keywords: specialized secondary education, aviation college, technical school, qualified personnel, technical specialty, educational and methodical work, education reform.

Протягом років незалежності України значно знизилася престижність робітничих професій, звідси з'явилася нова проблема — трудова міграція незатребуваних спеціалістів. З огляду на активну інтеграцію України до європейської спільноти потрібно виконувати стратегічні завдання з реформування професійної технічної освіти, серед яких — створення умов для того, аби громадяни здобували робітничі професії відповідно до покликання та інтересів, підвищували свою виробничу кваліфікацію, забезпечувати загальнодержавні й регіональні потреби в кваліфікованих кадрах, вивести професійну освіту в Україні на рівень досягнень розвинутих держав світу.

У серпні 2019 р. набув чинності Закон України «Про фахову передвищу освіту», де визначено основні засади функціонування новоствореної освітньої системи. Він має надати умови для поєднання освіти та виробництва з метою підготовки конкурентоспроможних фахівців для потреб держави. Ухвалення цього закону стало нагальною потребою після прийняття Закону України «Про вищу освіту» близько п'яти років тому, яким із обігу було вилучено освітньо-кваліфікаційний рівень «молодший спеціаліст». Таким чином, коледжі й технікуми фактично існували на підставі перехідних положень цього Закону, який дозволяв прийом на зазначений рівень кваліфікації тільки до 2019 р.

З 2020 р. заклади освіти або їхні структурні підрозділи можуть називатися коледжами тільки за умови підготовки здобувачів вищої освіти ступеня бакалавра та (або) молодшого бакалавра обсягом не менше 10%, причому на 2023 р. ця кількість має зрости втричі. Усі інші заклади I–II рівнів акредитації, які в системі освіти готують фахівців рівня «молодший спеціаліст», набудуть статусу закладу фахової передвищої освіти¹.

¹ Міністерство освіти і науки України. 2019. Лист МОН України від 09. 08. 2019 № 1/9–507 «Щодо набрання чинності Закону України «Про фахову передвищу освіту». URL: <https://cutt.ly/НУ7екНЕ>

В листопаді 2019 р. Громадська організація «Всеукраїнська Асоціація працівників вищих навчальних закладів I–II рівнів акредитації» відправила на сайт Президента України електронну петицію проти згаданого закону, в якій зазначено: «Злиття фахової передвищої освіти з професійно-технічною освітою не тільки зруйнує систему підготовки фахівців у технікумах та коледжах, знищить ступеневість в освіті, а й відкине реформування системи освіти в Україні до 2014 року»¹.

Сьогодні освітня система України проходить складний процес, який тільки завдяки досягненню консенсусу між усіма її ланками завершиться піднесенням на якісно новий рівень. Саме тому досвід, набутий у розбудові навчальних середніх спеціальних закладів у ХХ ст., є унікальним надбанням, прикладом плідної роботи в цьому напрямку нашої держави. Його критичне осмислення й застосування, на нашу думку, здатне знадобитися при розбудові системи виховання кваліфікованих кадрів у будь-якій науково-технічній галузі країни. На Півдні України одним із потужних прикладів розвитку середньої спеціальної технічної освіти є Запорізький авіаційний коледж ім. академіка О. Г. Івченка. Завдяки дослідженню головних напрямків діяльності та досягнень закладу в непрості часи його становлення та подальшого розвитку з'являється можливість уникнути елементарних помилок та прорахунків у професійному розвитку робітників та в освіті молоді в майбутньому. На сьогодні відповідні установи шукають нові підходи до управління системою професійної освіти і навчання на різних рівнях: загальнодержавному, регіональному, галузевому, на рівні професійного навчального закладу та підприємства. Таким чином, пропоноване дослідження має актуальне значення для подальшого забезпечення кваліфікованими працівниками стратегічних промислових підприємств суверенної України.

Статтю виконано на основі джерел із Державного архіву Запорізької області (Держархів Запорізької обл.) — Запорізький авіаційний технікум, ф. Р-2617; Запорізьке обласне управління професійно-технічної освіти, ф. Р-1360). Справи фондів містять річні та піврічні звіти про підсумки навчально-виховної роботи, звіти про методичну роботу, накази й розпорядження Міністерства авіаційної промисловості СРСР і Міністерства вищої та середньої освіти СРСР, матеріали про виробничу діяльність технікуму, а також ремісничих училищ Запорізької обл. Дослідження доповнене опублікованими матеріалами й періодичними виданнями часів СРСР і незалежної України.

Історіографію проблеми розвитку середньої спеціальної освіти зазначеного періоду представлено роботами радянських та українських науковців

¹ Грінчай Я. Петиція ГО «Всеукраїнська Асоціація працівників вищих навчальних закладів I–II рівнів акредитації» до Президента України № 22/079569-еп «Просимо припинити руйнівну політику Уряду щодо технікумів і коледжів України», 2019. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/79560>

періоду незалежної України. Так, І. М. Тирін дослідив досягнення Запорізького авіаційного технікуму післявоєнного періоду (Тирін, І. 1957). У посібнику Л. А. Медвідя наведено загальний огляд історичних подій, які вплинули на розвиток національної освіти, проаналізовано особливості освітньої політики в Україні (Медвідь, Л. 2003). У роботах Н. Г. Ничкало викладено особливості розвитку професійної технічної освіти в умовах незалежної України та основні напрями і результати наукових досліджень з теорії і методики професійної освіти (Ничкало, Н. 2008). Розглянуто проблеми професійної освіти в державній освітній політиці, спрямованій на формування людського капіталу (Ничкало, Н. 2014). Незважаючи на зазначені роботи з різних аспектів реформування освіти, історія розвитку середньої спеціальної освіти в галузі авіадвигунобудування як самостійний напрямок не досліджена.

Наукова новизна одержаних результатів: стаття є першою науковою роботою з історії, де проаналізовано розвиток Запорізького авіаційного коледжу ім. О. Г. Івченка як базового середньоспеціального навчального закладу освіти галузі авіадвигунобудування м. Запоріжжя в 1950–1980-х рр.

Було використано такі методи: актуалізації — встановлено зв'язок роботи з сьогоденням; проблемно-хронологічний — відстежено динаміку якісних і кількісних змін у структурі основних факторів впливу на результати роботи навчального закладу; порівняльно-історичний — визначено відповідність процесів, що відбувалися в українській освіті, процесам розвитку Запорізького авіаційного коледжу; багатофакторного аналізу — виявлено основні фактори впливу на розвиток досліджуваного навчального закладу; принципи історизму та об'єктивності — сформовано конкретно історичний підхід та показано взаємозв'язок галузевої середньої спеціальної освіти із авіадвигунобудівною промисловістю.

У статті поставлено за мету дослідити основні напрями розвитку Запорізького авіаційного коледжу ім. О. Г. Івченка як складової комплексу середньої спеціальної технічної освіти СРСР 1950–1980-х рр. та сучасної України.

XXI ст. у світі вважають ерою знання, інформації та комунікації. Глобалізація й революційні зміни в інформаційних технологіях покликали до життя новий напрям діяльності, сформульований як «Технічна і професійна освіта та підготовка для всіх протягом усього життя» (Ничкало, Н. 2014, с. 40).

Як самостійний рівень професійної і загальної освіти СРСР середня спеціальна освіта сформувалася в першій половині XX ст., хоч окремі подібні навчальні заклади з'явилися уже на початку XVIII ст., коли соціально-економічні умови визначили необхідність підготовки фахівців середньої кваліфікації.

Історія створення Запорізького авіаційного коледжу ім. академіка О. Г. Івченка безпосередньо пов'язана з запорізькими підприємствами авіадвигунобудівної промисловості, а саме Запорізьким моторобудівним

заводом (ЗМЗ), відомим у сучасному світі як ПАТ «Мотор Січ», та Запорізьке машинобудівне конструкторське бюро (ЗМКБ) «Прогрес». У 1920-х рр. постало питання необхідності кваліфікованих кадрів для виробництва та ремонту авіаційних двигунів. Саме це і спонукало до ідеї створення галузевого середньоспеціального навчального закладу.

1929 р. відкрито Запорізький автомоторобудівний технікум ім. К. Є. Ворошилова, під заняття надано дві аудиторії Запорізького машинобудівного інституту (нині Національний університет «Запорізька політехніка»). Того самого року навчальний заклад перевели з системи Наркомпрому УРСР під нагляд Всесоюзного авіаційного об'єднання, що зробило можливим перейменувати його в Запорізький авіаційний технікум¹.

1941 р. ЗМЗ разом із навчальним закладом за 47 діб було евакуйовано до м. Омська (Беззубцев-Кондаков, О. 2007, с. 46). Через шість років технікум повернувся до м. Запоріжжя. Було сформовано всього три групи, в яких здебільшого навчалися учасники Другої Світової війни (Тирін, І. 1957, с. 3).

У такій ситуації виконувачем обов'язків директора технікуму призначили керівника Відділу підготовки кадрів ЗМЗ М. Я. Кравчука, якого за наказом Міністерства авіаційної промисловості СРСР у 1950 р. змінив П. І. Олейніков. Новий керівник, доклавши неймовірних зусиль, зміг вивести технікум із післявоєнної кризи на якісно новий рівень розвитку². Так, якщо наприкінці 1940-х рр. в закладі працювало 10 викладачів, з яких 9 були сумісниками, а заняття проходили в аудиторіях колишнього ремісничого училища № 20, то вже наприкінці перебування на посаді директор збільшив викладацький склад ушестеро та домігся, щоб моторобудівний завод виділив для технікуму окрему будівлю³.

Після призначення нового директора до технікуму надійшли нові правила прийому. Згідно з ними, до навчального закладу мали право вступати особи 14–30 років, які мають семирічну середню освіту, для подальшого навчання без відриву від виробництва на споріднених із професією спеціальностях. Тих, хто закінчив школу в 1949–1950 рр. із похвальними грамотами, приймали без іспитів. За наявності атестата, отриманого в невказані роки, для вступу потрібно було скласти іспити з історії СРСР, російської мови та літератури⁴.

Зважаючи на низький рівень підготовки кваліфікованих кадрів моторобудівного заводу в 1950-х рр., на підприємстві вийшов наказ, згідно з яким

¹ Історія Запорізького авіаційного коледжу ім. О. Г. Івченка // Сайт Запорізького авіаційного коледжу ім. О. Г. Івченка, 2014. URL: <http://zac.org.ua>

² Держархів Запорізької обл. Ф. Р-2617. Оп. 1. Спр. 7. Приказы, распоряжения, директивы, указы Министерства авиационной промышленности СССР о деятельности техникума. Арк. 11.

³ Держархів Запорізької обл. Ф. Р-2617. Оп. 1. Спр. 136. Полугодовые отчеты о подготовке и повышении квалификации рабочих и служащих, 1967 г. Арк. 5.

⁴ Держархів Запорізької обл. Ф. Р-1360. Оп. 2. Спр. 15. Копии исходных телеграмм о передаче молодых специалистов на производство, 1950 г. Арк. 8.

усі працівники мали відвідувати заняття в технікумі за графіком відповідно до їхніх посад. Так, прості робітники зобов'язувалися проходити навчання раз на тиждень з 9 до 16 год. Майстрам, у свою чергу, потрібно було з'являтися на заняттях два рази на тиждень, обираючи при цьому зручну для них зміну¹. Внаслідок цього учнів технікуму суттєво побільшало, що стало причиною швидкого будівництва окремого корпусу під аудиторії та лабораторні кабінети, завершення якого планували ще на 1950 р. Уже на 1953 р. постала будівля, яка складалася з 12 аудиторій, хімічної лабораторії та бібліотеки, при цьому не вистачало електротехнічної лабораторії, що заважало проводити практичні роботи². Враховуючи цей суттєвий недолік, ухвалили укласти договір із ЗМЗ про виробничу практику в майстернях підприємства³.

1959 р. вийшла Постанова Ради Міністрів СРСР «Про форми та строки навчання і поліпшення якості підготовки спеціалістів у середньоспеціальних навчальних закладах». Згідно з нею, кожен подібний заклад мав розробити та втілити програму підвищення кваліфікації працівників з наданням розряду за однією з робітничих професій. Наступним кроком у покращенні умов навчання некваліфікованих працівників стала Постанова «Про встановлення скороченого робочого дня або скороченого робочого тижня для осіб, що успішно навчаються без відриву від виробництва». За нею подібним робітникам надавали вільний день раз на тиждень або декілька годин щоденно на відвідування занять у школі робітничої молоді чи технікумі зі збереженням заробітної плати. Окрім цього, дозволялося брати два відгули без збереження платні⁴. Випускникам навчальних закладів надавали оплачувану відпустку на 20 днів. Для більшого стимулювання учнів, котрі працюють, керівництво мало всіляко просувати їх кар'єрними сходами. Водночас було доповнено правила прийому до навчальних закладів. Працівники, які понад чотири роки пропрацювали на виробництві та закінчили ремісничі училища на базі семирічної школи, мали право вступити до середньоспеціального навчального закладу за отриманою професією. Робітники, що мали стаж від двох років, але на час вступу не працювали, отримали право на пільги за характеристикою з останнього місця роботи. Окрім того, військові, звільнені зі Збройних Сил СРСР, зараховувалися без вступних іспитів. Такі самі привілеї отримували й абітурієнти, які закінчили сім класів із золотою або срібною медалями⁵.

1960 р., відповідно до статті 118 Конституції СРСР, за якою кожен громадянин, який навчався без відриву від виробництва, гарантовано мав отри-

¹ Держархів Запорізької обл. Ф. Р-2617. Оп. І. Спр. 13. Приказ №56 по госудорственному заводу от 1 февраля 1951. Арк. 4.

² Держархів Запорізької обл. Ф. Р-2617. Оп. І. Спр. 20. Отчет за 1953 г. Арк. 3.

³ Держархів Запорізької обл. Ф. Р-2617. Оп. І. Спр. 27. Приказ № 148 от 24 февраля 1953 г. Арк. 1.

⁴ Законодательство СССР // Сайт Экономика. Киев, 2008. URL: <https://economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/maplist03.htm>

⁵ Держархів Запорізької обл. Ф. Р-2617. Оп. І. Спр. 83. Постановление Совета Министров СССР № 908 от 4 августа 1959 г. Арк. 23.

мати робоче місце, вийшов наказ Міністерства освіти СРСР «Про затвердження положення персонального розподілення молодих осіб, що отримали вищу чи середньо спеціальну освіту». На кожного нового освіченого працівника заводили особові картки. Рішення про персональне розподілення ухвалювала комісія, до якої входили керівник навчального закладу, декан факультету або керівник відділення, представник громадської організації учнів, представники міністерства, Ради народного господарства і представники Ради депутатів трудящих. Разом з цим, молоді спеціалісти, яких направило до навчальних закладів безпосередньо підприємство, після розподілення поверталися на це підприємство¹. Протягом трьох років заборонялося залучати молодих працівників до роботи на керівних посадах, переводити їх на місця, не пов'язані з отриманою спеціальністю, та звільняти з роботи без дозволу міністерства, а одразу після завершення навчання надавали відпустку в 30 днів з виплатою допомоги в розмірі місячної стипендії за рахунок підприємства. А з моменту початку роботи протягом шести місяців підприємство мало виплачувати заробітну платню в розмірі окладу незалежно від обсягу виконаної роботи².

Запорізький авіаційний технікум до 1960 р. на вечірньому й денному відділеннях готував кваліфікованих робітників за такими спеціальностями, як «Оброблення металу різанням», «Фасонне лиття кольорових металів та сплавів» і «Спецдвигуни» (Тирін, І. 1957, с. 3). У першій половині 1960-х рр. спеціальність «Оброблення металу різанням» була на всіх відділеннях, а саме: денному на базі 7–8 класів, у групах з 10-річною освітою та вечірній формі навчання. Друга спеціальність тепер існувала під назвою «Ливарне виробництво кольорових металів і сплавів», що була доступною тільки на денному відділенні. Але найважливішим рішенням стало введення нової спеціальності «Авіаційні двигуни», яка відповідала всім вимогам ЗМЗ. Таким чином необхідність у напрямку «Спецдвигуни» стала непотрібною. Разом з основними дисциплінами за вказаними спеціальностями вивчалися додаткові навчальні матеріали. В усіх групах штатні фізики викладали міжнародну систему одиниць. Для всебічного розвитку учнів їм були запропоновані гуртки літературних читань, фотографії, історії краю, художньої самодіяльності, духовий оркестр та гурток при фізичній лабораторії. Враховуючи, що більша частина учнів на вечірньому відділенні була працівниками Запорізького моторобудівного заводу, технікум тісно взаємодіяв з Відділом технічного навчання підприємства. Це дало змогу вирішити чимало нагальних питань стосовно практичних занять для 2, 3 та 4-го курсів у майстернях авіадвигунобудівного заводу та корис-

¹ Законодательство СССР // Сайт Экономика. Киев, 2008. URL: <https://economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/maplist03.htm>

² Держархів Запорізької обл. Ф. Р-2617. Оп. 1. Спр. 83. Постанова Ради Міністрів СРСР № 908 от 4 августа 1959 г. Арк. 10–12.

тування стадіоном «Стріла» на постійній основі. За відсутності навчально-виробничих майстерень усі потрібні практики 1-го курсу проводились у Запорізькому індустріальному технікумі¹.

З 1962 р. Запорізький авіаційний технікум підпорядковувався не Запорізькому, а Придніпровському Раднаргоспу, що призвело до зміни в навчальному процесі. Відповідно до наказу керівництва, 1962 р. було організовано курси підвищення кваліфікації інженерно-технічних працівників базових заводів. Вони тривали з 20 листопада по червень та охоплювали 115 людей за спеціальністю «Оброблення металу різанням». Усі охочі були поділені на чотири групи. Три з них складалися з майстрів і начальників дільниць механічних та інструментальних цехів. До складу четвертої входили техніки-нормувальники тих самих цехів. Заняття, які проходили раз на тиждень протягом чотирьох годин у вечірню чи денну зміну, вели викладачі технікуму та інженери-спеціалісти². Тож працівники, які бажали вступити до навчального закладу, мали можливість готуватися до іспитів не тільки в бібліотеках чи вдома, але й під керівництвом обізнаних у предметах спеціалістів.

Для контролю за навчальним закладом керівництво перевірило наявні при ньому навчальну частину, адміністрацію, методичний кабінет, викладацький склад і предметну комісію. 1963 р. прийнято закон «Про зв'язок школи з життям та про роль розвитку системи народної освіти». Згідно з ним, у технікумі відбулися суттєві зміни. 1965 р. Придніпровський раднаргосп затвердив нову штатну одиницю старшого лаборанта, хоча в самому технікумі ця посада ще деякий час залишалася вакантною³. Окрім цього, була відкрита нова спеціальність «Автомобілебудування», доступна як на денному, так і на вечірньому відділеннях. Це надало можливість отримати кваліфіковані кадри не тільки ЗМЗ, але й таким підприємствам, як Авторемонтний завод м. Запоріжжя, Автомобільний завод м. Кременчука, Полтавський автоагрегатний завод та Автозавод «Комунар». Вказані події супроводжувалися зміною керівництва в самому технікумі. У середині 1960-х рр. директором закладу став І. Г. Тирін, а колишній керманіч, працюючи далі, консультував учнів стосовно написання курсових та дипломних проектів. Новий директор зумів продовжити справу П. І. Олейника. Якщо на 1963/1964 н. р. учні не змогли виконати низку лабораторних робіт, то наступного року такої проблеми вже не існувало. Пояснювалося це тим, що подібні роботи стали проводитися в Запорізькому машинобудівному інституті, на ливарно-механічному заводі та «Комунарі». Випускники технікуму надалі отримували професії слюсарів-збиральників, фрезерувальників, токарів, свердлуваль-

¹ Держархів Запорізької обл. Ф. Р-2617. Оп. І. Спр. 108. Отчет за 1962–1963 гг. Арк. 10, 33, 59.

² Держархів Запорізької обл. Ф. Р-2617. Оп. І. Спр. 108. Отчет за 1962–1963 гг. Арк. 69.

³ Законодавельство СССР // Сайт Экономика. Киев, 2008. URL: <https://economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/maplist03.htm>

ників, шліфувальників, кокільників, формувальників, плавильників, газогенерувальників та інших¹.

Новий поштовх для розвитку технікуму надав наказ Міністерства авіаційної промисловості СРСР, котре знову отримало в підпорядкування справи закладу, від 18 квітня 1967 р. «Про укріплення навчально-лабораторної бази та покращення підготовки молодих спеціалістів». Згідно з нею, ЗМЗ мав надати допомогу в господарській, методичній і кадровій сфері. Він повинен був відремонтувати навчальні приміщення технікуму й забезпечити його водою, тепlopостачанням і електроенергією. Для читання відповідних дисциплін завод мав надати шість спеціалістів-інженерів, а також передати технологічний опис, інструкції та плакати авіаційного двигуна АІ-25. Окрім цього, на технологічно-виробничу конференцію підприємства запросили викладачів спеціальних дисциплін та керівництво технікуму².

В результаті співпраці зі ЗМІ та ЗМКБ «Прогрес» 1968 р. Постановою Ради Міністрів УРСР від 28 жовтня Запорізькому авіаційному технікуму присвоєно ім'я академіка Олександра Георгійовича Івченка — визначного українського авіаконструктора, керівника ДКБ № 478 (1945–1958 рр.), керівника ЗМКБ «Прогрес» (1958–1963 рр.), генерального конструктора ЗМКБ «Прогрес» (1963–1968 рр.), доктора технічних наук, професора, академіка АН УРСР, розробника авіаційних двигунів, широко відомих у світі як двигуни сімейства «АІ» (Корнієнко, О. 2009, с. 20, 31).

Зважаючи на досягнення 1960-х рр., логічним завершенням десятиріччя стало спорудження 1969 р. двох нових корпусів — навчального та навчально-виробничого³.

На початку 1970-х рр. спеціальність «Автомобілебудування» було ліквідовано, а останній випуск денного відділення цієї галузі відбувся 1970 р. Так серед напрямів навчання залишалися «Інструментальне виробництво» (0504), «Обробка металу різанням» (0501), «Ливарне виробництво кольорових металів та сплавів» (0409) і «Авіаційні двигуни» (0582). До речі, вечірнє відділення останньої спеціальності було відкрите тільки 1972 р. Ще одне нововведення стосувалося прийому та підготовки молоді, що працює. У зв'язку з тим, що переважна частина таких робітників уже мала середню освіту, вступ та навчання в технікумі мали проводитися без відриву від виробництва на базі 10 класів⁴. Одночасно відкрили філії ЗМЗ у м. Снежное та м. Волочиськ. Відповідно авіаційний технікум організував приймальну комісію,

¹ Держархів Запорізької обл. Ф. Р-2617. Оп. І. Спр. 118. Отчет за 1964–1965 гг. Арк. 6, 13, 19, 30, 55, 106.

² Держархів Запорізької обл. Ф. Р-2617. Оп. І. Спр. 162. Справка о выполнении Приказа Министерства авиационной промышленности СССР № 201 от 18 апреля 1967 г. Арк. 1.

³ Історія Запорізького авіаційного коледжу ім. О. Г. Івченка // Сайт Запорізького авіаційного коледжу ім. О. Г. Івченка, 2014. URL: <http://zac.org.ua>

⁴ Держархів Запорізької обл. Ф. Р-2617. Оп. І. Спр. 179. Пятилетние планы развития техникума. Арк. 2–6.

завданням якої був набір учнів тієї місцевості для навчання та подальшого працевлаштування у філіях заводу (Малінов, О. 2003, с. 55).

Протягом 1972–1975 рр. для розселення учнів підготували та надали в ужиток гуртожитки ЗМЗ. У бібліотеці обладнали місця для нових учнів. Окрім того, щорічно серед абітурієнтів Михайлівського, Василівського й Оріхівського районів проводилися роз'яснення щодо можливості подальшого вступу випускників технікуму до інституту. Для популяризації спеціальностей технікуму 1972 р. почала діяти виставка творчості учнів. Незважаючи на суттєве поживлення діяльності, на кінець 1975 р. при філіях усе ще не було організовано консультаційні пункти та підготовчі курси, які б мали приймати місцевих випускників. Ураховуючи потреби суспільства, спричинені технічним прогресом, керівництво технікуму намагалося ширше застосовувати в навчальному процесі кіно, радіо та інші технічні засоби. Унаслідок цього, за п'ять років у навчальному закладі установили стенд для інформації про досягнення науки і техніки, виготовили автоматичний прилад для запуску екрана, а також упровадили до вжитку електрографічний репродукційний апарат «ЕРА». А завдяки зусиллям працівників на середину 1970-х рр. вдалося розширити та вдосконалити й загальну інфраструктуру технікуму. В той час у навчальному закладі діяло 12 лабораторій: технічних засобів навчання, фізики, хімії, загальної електроніки, металорізальних верстатів, основ автоматизованого виробництва, різання металів, технічних вимірів, технології металів та конструкційних матеріалів, випробовування матеріалів, ливарної форми, а також виробництва лиття кольорових металів і сплавів. Було обладнано 13 предметних кабінетів, а саме: математики, технології механіки, економіки та організації планування виробничого нормування, технології машинобудування й виробництва авіаційних двигунів, мови й літератури, іноземних мов, технології інструментального виробництва, конструювання та проектування авіаційних двигунів, курсового і дипломного проектування, фізичного виховання, креслення, початкової військової підготовки та кабінет історії й суспільних дисциплін. Окрім того, значно поліпшили умови в навчальних майстернях технікуму¹.

Для закріплення набутих у технікумі знань учні щорічно проходили навчально-виробничу практику. Згідно з Положенням, затвердженим наказом Міністерства вищої та середньоспеціальної освіти СРСР № 805 від 13 листопада 1968 р., подібна практика була складовою частиною навчального процесу в будь-якому середньоспеціальному закладі освіти². Загалом протягом навчання учні мали пройти три види практики. Перша з них навчала азам слюсарних робіт, друга — початковим роботам на металорізальних верстатах, третя проводилася з отримання робітничої професії. До речі,

¹ Держархів Запорізької обл. Ф. Р-2617. Оп. 1. Спр. 1796. Пятилетние планы развития техникума. Арк. 7–11, 30–40.

² Законодательство СССР // Сайт Экономика. Киев, 2008. URL: <https://economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/maplist03.htm>

друга практика з першої половини 1970-х рр. мала проводитись у навчальних майстернях технікуму, а третя, розділена на виробничо-технологічний і виробничо-переддипломний напрямок, за всіма спеціальностями з цього часу відбувалася на базовому підприємстві — Запорізькому моторобудівному заводу. За спеціальністю «0501» — у механічних цехах, «0504» — в інструментальних цехах заводу, «0582» — у збиральних випробувальних цехах та в експлуатаційно-ремонтному відділі (ЕРО), а за спеціальністю «0409» — у цехах лиття. Переддипломна практика учнів вечірнього відділення проходила чотири тижні з відривом або без відриву від виробництва¹.

Протягом 1970-х рр. Запорізький авіаційний технікум жив не лише навчальною роботою — серед пріоритетних напрямів його діяльності була й виховна робота. Так, на першому курсі для учнів проводилися заходи щодо вивчення традицій рідного навчального закладу, історії розвитку Запорізького моторобудівного заводу, минулого та майбутнього міста. Слухачі другого й третього курсів поглиблювали знання, відвідуючи різноманітні технічні гуртки, готуючи доповіді та виступи на зборах і конференціях і врешті-решт, проходячи виробничу практику. На останньому, четвертому курсі учні мали змогу отримати знання щодо організації праці та управління підприємствами, а також вивчити діяльність промислового підприємства на власному досвіді. Окрім того, до напрямів виховної роботи належали військово-патріотичне, атеїстичне, інтернаціональне, морально-етичне виховання, контроль за формуванням світогляду, спортивно-масова робота та бесіди щодо побуту й виховання в сім'ї².

Подальша робота навчального закладу значною мірою завдячувала його педагогічному складу, тому всі викладачі мали регулярно підвищувати власну кваліфікацію. Постійно проводились обмін досвідом, екскурсії викладачів на підприємства та виставки. Викладачі мали змогу пройти стажування в Одеському державному університеті, Запорізькому машинобудівному інституті, Дніпропетровському університеті, Київському інженерно-технічному університеті, Запорізькому державному педагогічному інституті, Харківському політехнічному інституті, Київському інституті інженерного будівництва, Харківському інженерно-економічному інституті, Дніпропетровському хімічно-технологічному інституті, Ризькому інституті інспекторів ГВУ, а також Харківському авіаційному машинобудівному інституті³. 1973 р. вийшло розпорядження, за яким викладачам було не бажано читати більше, аніж дві споріднені дисципліни. Для підвищення науково-методичного рівня працівники технікуму відвідували курси підвищення кваліфікації з відривом

¹ Держархів Запорізької обл. Ф. Р-2617. Оп. 1. Спр. 281. Годовой отчет об итогах учебно-воспитательной работы за 1978–1980 гг. Арк. 39.

² Держархів Запорізької обл. Ф. Р-2617. Оп. 1. Спр. 179. Пятилетние планы развития техникума. Арк. 61–98.

³ Держархів Запорізької обл. Ф. Р-2617. Оп. 1. Спр. 216. Выполнение перспективного плана мероприятий согласно постановления ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 22 августа 1974 г. Арк. 131.

від виробництва, а з 1975 р. — заняття з підвищення кваліфікації спеціалістів народного господарства¹. Разом з вимогами виріс і кількісний та якісний рівень педагогічного складу. Якщо 1970 р. у технікумі працювало 35 викладачів, 26 осіб навчально-допоміжного й навчально-виробничого персоналу, 17 працівників адміністративно-господарського і обслуговувального відділу з загальною кількістю штату в 78 осіб, то на 1975 р. він збільшився до 92. На роботу прийняли ще дев'ятьох викладачів, трьох працівників обслуговувального персоналу, а також двох працівників, які утримувалися за рахунок спецкоштів та мали працювати на курсах і в майстернях. Викладачі підготовчих курсів були інноваційним персоналом технікуму, бо підготовчий напрям роботи для подальшого вступу до авіаційного технікуму на денне відділення запроваджено тільки з 1976 р. До того ж було організовано набір на підготовчі курси без відриву від виробництва на базі 10 класів².

З 1975 р. директором навчального закладу став І. І. Рибальченко, який на довгі 12 років замінив на посту І. Г. Тиріна. Новий директор продовжив справу попередника, не забуваючи про житлові умови учнів. Для покращення житлово-побутових умов було виділено площу для будівництва гуртожитку поблизу навчальних корпусів із розрахунком завершити роботи до 1 вересня 1975 р.³ Наприкінці 1976 р. новий гуртожиток ввели в експлуатацію, що дало змогу забезпечити місцями учнів з районів області⁴.

Середина 1970-х рр. ознаменувалася посиленням жорсткого контролю за результатами підготовки учнів авіаційного технікуму. Це було пов'язано з виходом Постанови Ради Міністрів СРСР № 656 від 22 липня 1974 р. «Про наміри з подальшого вдосконалення керування середніми спеціальними навчальними закладами та покращення якості підготовки спеціалістів із середньою спеціальною освітою». З 1975 р., двічі на рік викладачі технікуму атестували учнів з різних предметів, щоденно перевіряли їхню присутність на заняттях із занесенням відсутніх без поважних причин до спеціальної книги. Для вдосконалення технічної творчості кожен викладач мав увести до індивідуального плану відповідний захід і проводити хоча б одну теоретичну або науково-технічну конференцію. Надалі вводили в навчальний процес обчислювальну техніку. На кошти навчального закладу придбали 5 електронно-клавійних обчислювальних машин (ЕКОМ) типу «Епка», «Іскра», «Вега» та «Каза»⁵.

¹ Держархів Запорізької обл. Ф. Р-2617. Оп. 1. Спр. 179. Пятилетние планы развития техникума. Арк. 96–97.

² Держархів Запорізької обл. Ф. Р-2617. Оп. 1. Спр. 237. Выполнение перспективного плана мероприятий на 1976–1980 гг. Арк. 23–27.

³ Держархів Запорізької обл. Ф. Р-2617. Оп. 1. Спр. 179. Пятилетние планы развития техникума. Арк. 103.

⁴ Держархів Запорізької обл. Ф. Р-2617. Оп. 1. Спр. 237. Выполнение перспективного плана мероприятий на 1976–1980 гг. Арк. 23.

⁵ Держархів Запорізької обл. Ф. Р-2617. Оп. 1. Спр. 216. Перспективный план мероприятий по выполнению постановления ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 22 августа 1974 г. Арк. 1, 30–35.

У тому ж контексті 1976 р. кабінет «Технології машинобудування та авіаційних двигунів» розділили на два окремі підрозділи. У новий кабінет «Авіаційні двигуни» ЗВО «Моторобудівник» надав наочності — макети двигунів та макет контрольно-вимірювального приладу для випробування авіадвигунів. Так, технікум отримав макет коробки приводів ДТРД АІ-25, центральні приводи АІ-20 та АІ-24, гідроциліндр виробу АІ-25ТЛ, а також макет двигуна АІ-20. Ще за три роки навчальному закладу було надано авіаційні двигуни РД-45, АІ-24, АІ-20, АІ-25, АІ-9 з необхідними розрізами, причому АІ-25 був виконаний як модель у дії. Керівництво авіаційного технікуму ім. О. Г. Івченка залучало учнів не тільки до профільної роботи, одним із напрямків їхньої діяльності була участь у сільгоспроботах. Восени учні другого та третього курсів денного відділення на півтора місяця відправлялися до радгоспів «Родина» та «Балка» Василівського району Запорізької обл. Незважаючи на обставини, вони повинні були провести всі необхідні лабораторні й практичні роботи, а також вивчити весь необхідний матеріал. Для кращого засвоєння знань, усі учні технікуму мали змогу використовувати базу ЗВО «Моторобудівник», Запорізького машинобудівного інституту, «Запоріжсталі», «Комунара» та Запорізького аеропорту (за дисципліною «Літальні апарати»). На моторобудівному заводі деякі заняття проводилися екскурсійно через відсутність вільного місця. На цей час сам технікум розташовувався у двох корпусах — чотириповерховому навчальному та двоповерховому навчально-виробничому, загальною площею в 6946,5 м². При ньому з 1976 р. існував гуртожиток на 643 місця, а також було обладнано буфет на 36 посадкових місць. У навчально-виробничому корпусі, окрім лабораторій, були розміщені дві майстерні — слюсарна площею 75 м² та механічна на 260 м². Додатково для зручності учнів та викладачів у корпусі була їдальня на 400 місць, спортивний зал, тир. До річниць технікуму провели огляд усіх лабораторій і кабінетів технікуму. Було завершено монтажне програмування класу «РИТМ-2М», машини якого мали використовуватись у навчальному процесі й перевіряти знання учнів¹.

28 травня 1980 р. авіаційний технікум відзначив 50-річчя від дня створення. Протягом цих років він підготував близько 8 тис. спеціалістів. Для залучення більшої кількості абітурієнтів у технікумі провели ювілейний День відкритих дверей. Запросили місцеву пресу — газети «Індустріальне Запоріжжя», «Комсомолец Запоріжжя», «Запорізька правда», «Машинобудівник», які надрукували оголошення про захід, а також радіо й телебачення, що висвітлили його в репортажах. Багато робили вчителі шкіл та Відділу технічного навчання ЗВО «Моторобудівник». Завдяки цих заходам, іще 1979 р. з'явився конкурс серед вступників як на денне, так і на вечірнє відділення. В результаті тільки на вечірнє відділення зарахували 190 учнів, серед яких 120 були

¹ Держархів Запорізької обл. Ф. Р-2617. Оп. 1. Спр. 281. Годовой отчет об итогах учебно-воспитательной работы за 1978–1980 гг. Арк. 1–22.

вихідцями з підприємств, підпорядкованих Міністерству авіаційної промисловості СРСР, 60 — інженерно-технічних працівників-практиків і 10 осіб, що не працювали за спеціальністю. Не меншу увагу приділяли цикловій атестації учнів. Існувало 8 предметних комісій, до яких належали комісія з загальних дисциплін, мови та літератури; математики, фізики та хімії; фізичного виховання й початкової військової підготовки; металургійних дисциплін; спецдисциплін; загально-технічних дисциплін; графіки; металорізальних верстатів і різання металів. Три комісії — спецдисциплін, металургійних та загально-технічних дисциплін — теж керували курсовим і дипломним проектуванням. Зросла кількість експериментально-конструкторських робіт: на замовлення ВНІКІ «Союзцветметавтоматика» було розроблено й виготовлено: прес-форму для виготовлення вставки регульовального пристрою ДУ-100, прес-форма для виготовлення головки датчика ДТП-26А, прес-форма для виготовлення пластин датчика ДТК-1. Завдяки цьому на спецраунок технікуму надійшло 2200 крб. На 1980 р. у технікумі готували фахівців з таких профілів: токар, оператор ЧПУ, фрезерувальник, свердлувальник, шліфувальник, заточник, різальник, слюсар механозбірних робіт, слюсар-збиральник, моторист, бакелітник-просочувальник, моделювальник, обрубувальник та формувальник. Разом того навчального року в закладі отримували середню спеціальну освіту 1582 учні, серед яких 937 навчалися на денному відділенні на базі восьми класів, а 645 — на вечірньому з попередньою 10-річною середньою освітою¹. Порівняно з 1970 р., на який у технікумі налічувалося 1146 учнів, їх побільшало приблизно в півтора раза². 1960 р. загальна кількість учнів сягала 747, урахувавши їх поділ на денне (265) та вечірнє відділення (482)³. Разом з тим навіть така цифра майже втричі перевищує кількість слухачів 1950 р. — на трьох курсах та в спецгрупі навчалося 274 людини. З роками зростала питома вага денників та відповідного зменшення кількості охочих навчатися на вечірньому відділенні. Постійне збільшення контингенту стало поштовхом до залучення нових викладачів. Якщо 1950 р. кількість педагогів дорівнювала 15 (5 штатних і 10 сумісників)⁴, то вже 1980 р. викладацький склад зріс у 4,5 раза — всього було 68 викладачів, 62 з яких входили до основного штату, а шість були сумісниками. Педагогічний склад технікуму мав змогу не тільки виконувати безпосередні обов'язки, але й отримувати компенсацію від керівництва закладу. Кожен викладач мав змогу відпочити на базі ЗВО «Моторобудівник» («Седласте»), базі радгоспу «Приморський» у м. При-

¹ Держархів Запорізької обл. Ф. Р-2617. Оп. 1. Спр. 281. Годовой отчет об итогах учебно-воспитательной работы за 1978–1980 гг. Арк. 18–48, 104–118.

² Держархів Запорізької обл. Ф. Р-2617. Оп. 1. Спр. 179. Пятилетние планы развития техникума. Арк. 5.

³ Держархів Запорізької обл. Ф. Р-2617. Оп. 1. Спр. 87. Годовой отчет специалистов с высшим и средним образованием за 1960 г. Арк. 2.

⁴ Держархів Запорізької обл. Ф. Р-2617. Оп. 1. Спр. 9. Годовой отчет об успеваемости за 1950–1951 гг. Арк. 4–5.

морськ, у с. Дмитрівка Бердянського району. Діти працівників могли відвідати оздоровчі табори «Прибой» та «Маяк». Узимку за кошти технікуму членів колективу забезпечували вугіллям для утеплення житла. Окрім того, в святкові та передсвяткові дні весь персонал та учнівський склад технікуму отримував змогу закупити напівфабрикати в їдальні, а на честь 50-річчя навчального закладу обласне управління організувало торгівлю промисловими товарами (килимами, одягом, взуттям тощо)¹.

Характерним напрямом роботи технікуму протягом 1980-х рр. було налагодження методичної роботи. Всі теми методичних розробок відповідали загальним тенденціям навчальних закладів. 1982 р. основною тематикою подібних робіт були виховні бесіди з учнями та їхніми батьками. Наприклад, вийшли такі методичні розробки, як «Досвід роботи класного керівника з батьками учнів», а також «Узагальнення досвіду класного керівника з індивідуального підходу до учнів»². Наступного року головною подією було святкування 65-річчя В. Сухомлинського, тому серед учнівського складу потрібно було провести «Урок в атмосфері радості», присвячений зазначеній події. Структуру заняття та його інформаційну потужність розробив методичний кабінет технікуму³.

З появою ідеї впровадження самоврядування в навчальних закладах методичний кабінет технікуму 1987 р. розробив лекцію «Самоуправління в навчальному колективі». Окрім того, тематика занять була розширена уроками «Підготовка учнів до виконання ідейно-виховних функцій у трудовому колективі» та «Інтернаціональне виховання учнівського складу»⁴. З огляду на устаткування підприємств верстатами з числовим програмним управлінням (ЧПУ), з 1988 р. для учнів відповідних професій почали проводити лекції на тему «Економіка організації та планування виробництва верстатів з ЧПУ». Завдяки цьому було вирішено питання економічного виховання молоді⁵.

1987 р. навчальний заклад очолив О. С. Ксензов, причому завершив він кар'єру тільки через 20 років на посаді директора вже перейменованого Запорізького авіаційного коледжу ім. О. Г. Івченка.

На 1989–1990 рр. педагогічний склад авіаційного технікуму збільшився до 72 викладачів, з яких 65 були штатними співробітниками, а 7 працювали за сумісництвом. При цьому всі викладачі мали вищу освіту, що не було притаманно минулим десятиліттям. Наприкінці 1980-х рр. у технікумі з'явилася нова спеціальність денного відділення «Експлуатація систем програмного управління металообробки устаткування», яка стала актуальною

¹ Держархів Запорізької обл. Ф. Р-2617. Оп. 1. Спр. 281. Годовой отчет об итогах учебно-воспитательной работы за 1978–1980 гг. Арк. 77–100.

² Держархів Запорізької обл. Ф. Р-2617. Оп. 1. Спр. 368. Методические разработки, 1982 г. Арк. 4.

³ Держархів Запорізької обл. Ф. Р-2617. Оп. 1. Спр. 379. Методические разработки, 1983 г. Арк. 6.

⁴ Держархів Запорізької обл. Ф. Р-2617. Оп. 1. Спр. 441. Методические разработки, 1986–1987 гг. Арк. 6.

⁵ Держархів Запорізької обл. Ф. Р-2617. Оп. 1. Спр. 492. Методические разработки, 1988 г. Арк. 25.

з огляду на встановлення прогресивної техніки на виробництві. Вечірнє відділення теж розширило прийом учнів завдяки зарахуванню на нову спеціальність «Налагодження верстатів з програмним управлінням». Завдяки проведеним керівництвом заходам, порівняно з 1980 р. учні технікуму почали отримувати такі нові професії, як вальцювальник, штампувальник, моторист-випробувальник, слюсар, стрижневик, сушильник, слюсар-ремонтник, розподілювач і транспортувальник. Спеціальності, які отримували випускники технікуму до направлення на виробничу практику, мали II–III розряди. Виробничо-технологічна практика проводилася на останньому курсі в цехах ЗВО «Моторобудівник» та ЗМКБ «Прогрес»¹.

На сьогодні коледж перебуває на перехідному етапі, зумовленому чинним Законом «Про фахову передвищу освіту». Навчальний заклад і далі готував фахівців із затребуваних спеціальностей як авіадвигунобудівної, так й інших провідних галузей виробництва.

Отже, проведений ретроспективний аналіз розвитку Запорізького авіаційного коледжу ім. О. Г. Івченка 1950–1980-х рр. засвідчив його визначну роль у підготовці кваліфікованих кадрів для галузі авіадвигунобудування. Про це свідчать кількісно-якісні зміни викладацького та учнівського складу, суттєве покращення умов навчання. 1990 р. технікум налічував ушестеро більше штатних працівників, уп'ятеро збільшив контингент слухачів порівняно з 1950 р. Незважаючи на складну ситуацію з матеріально-технічною базою та викладацьким складом, за 40 років технікум вийшов на якісно новий рівень діяльності та посів гідне місце серед подібних закладів держави. Завдяки цьому підготовка кадрів не зупинилась у важкі післявоєнні роки й тривала надалі. На прикладі історії навчального закладу було виявлено основні позитивні та негативні чинники, що супроводжували середню спеціальну освіту в зазначений період.

Беззубцев-Кондаков, А. 2007. *Удачу нести на крыле: очерки истории ОАО «Мотор Сич»*. Москва.

Корниенко, О. 2009. *Человек и небо: книга о конструкторе авиадвигателей Ф. М. Муравченко*. Запорожье.

Малинов, А. 2003. *Неделимое небо Богуслаева. Восемь встреч с одной биографией. Документальные очерки*. Москва.

Медвідь, Л. 2003. *Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні*. Київ.

Ничкало, Н. 2014. *Розвиток професійної освіти в умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів*. Київ.

Ничкало, Н. 2008. *Трансформація професійно-технічної освіти України*. Київ.

Тырин, И. 1957. В заводском техникуме. *Машиностроитель*. № 72. С. 3.

Bezzubczew-Kondakov, A. 2007. *Udachu nesti na kry'le: ocherki istorii OAO «Motor Sich» [Good Luck on the Wing: Essays on the History of Motor Sich]*. Moskva. [in Russian].

¹ Держархів Запорізької обл. Ф. Р-2617. Оп. 1. Спр. 506. Методические разработки, 1989–1990 гг. Арк. 5–26.

Kornienko, O. 2009. *Chelovek i nebo: kniga o konstruktore aviadvigatelej F. M. Muravchenko [Man and the Sky: a Book about the Designer of Aircraft Engines F. M. Muravchenko]*. Zaporozh'є. [in Russian].

Malinov, A. 2003. *Nedelimoe nebo Boguslaeva. Vosem` vstrech s odnoj biografiej. Dokumental'ny`e ocherki [The Indivisible Sky of Boguslaev. Eight Meetings with one Biography. Documentary Essays]*. Moskva. [in Russian].

Medvid, L. 2003. *Istoriia natsionalnoi osvity i pedahohichnoi dumky v Ukraini [History of National Education and Pedagogical Thought in Ukraine]*. Kyiv. [in Ukrainian].

Nychkalo, N. 2014. *Rozvytok profesiinoi osvity v umovakh hlobalizatsiinykh ta intehratsiinykh protsesiv [Development of Vocational Education in the Context of Globalization and Integration Processes]*. Kyiv. [in Ukrainian].

Nychkalo, N. 2008. *Transformatsiia profesiino-tehnichnoi osvity Ukrainy [Transformation of Vocational Education in Ukraine]*. Kyiv. [in Ukrainian].

Ty`rin, I. 1957. V zavodskom tehnikume [In the Factory Technical School]. *Mashinostroitel`*. № 72. S. 3. [in Russian].

УДК 327(47+57)(560)

DOI: 10.20535/2307-5244.53.2021.248561

V. Kurban

ORCID: 0000-0002-8178-1544

Ege University

N. Jafarov

ORCID: 0000-0002-7480-4680

Azerbaijan State University of Economics (UNEC)

A. Aslanli

ORCID: 0000-0001-6573-4660

Academy of State Customs Committee of the Republic of Azerbaijan

B. Курбан

Університет Еге

Н. Джафаров

Азербайджанський державний економічний університет (UNEC)

A. Асланлі

Академія Державного митного комітету Азербайджанської Республіки

TURKEY-USSR RELATIONS DURING THE TURGUT ÖZAL ADMINISTRATION

Відносини між Туреччиною і СРСР

в епоху правління президента Тургутта Озала

Відносини між Туреччиною і СРСР в епоху правління президента Тургутта Озала є останнім етапом взаємодії між двома країнами (1923–1991 рр.).